

**ТАЪСИРПАЗИРИИ РАСОИЛИ
АБДУЛҲАМИДИ КОТИБ АЗ ОЙИНИ
НОМАНИГОРИИ ТОИСЛОМИИ ФОРСӢ**

**ВЛИЯНИЕ ДОИСЛАМСКОЙ
ПЕРСИДСКОЙ ТРАДИЦИИ НАПИСАНИЯ
ПИСЕМ НА ПРОИЗВЕДЕНИЯ
АБДУЛҲАМИДА КАТИБА**

**INFLUENCE OF PRE-ISLAMIC-
PERSIAN TRADITION OF
WRITING IN THE WORKS OF
ABDULHAMID KATIB**

Шокиров Чамшед Валиевич, н.и. филол.,
доценти кафедраи забонҳои хориҷии
ДДХБСТ (Хучанд, Тоҷикистон)

Шокиров Дҷамшед Валиевич, канд.
филол. наук, доцент, ст. преподаватель
каф. иностранных языков ТГУПБП
(Худжанд, Таджикистан)

Shokirov Jamshed Valievich, candidate of
philological sciences, docent of the foreign
languages department under TSULBP
(Khujand, Tajikistan)

e-mail: Shokirovjamshed1985@gmail.com

Мероси номанигории арабизабони форсу тоҷик Абдулҳамиди Котиб баррасӣ шудааст. Дар асоси осори адабии тоисломии эронӣ ва осори муҳаққиқони асрҳои миёна ҳулоса шудааст, ки пас аз ғатҳи араб бисёре аз осори тоисломии эронӣ ба адабиёти арабизабон интиқол шуданд. Идомаи суннатҳои номанигории тоисломии эронӣ дар эҷодиёти Абдулҳамиди Котиб ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Дар расоили Абдулҳамиди Котиб аз ҷумла дар “Рисола или-л-кутуб”, “Дар васфи бародарӣ” ва “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” масъалаҳои қаблан таҳқиқнашуда, ба монанди суннатҳои номанигории тоисломии эронӣ (аз қабилӣ оӣинҳои дабирӣ, дар васфи бародарӣ ва оӣини ҳарб), инъикос ёфтаанд. Ҳулоса шудааст, ки номаҳои Абдулҳамиди Котиб ҳам дар рушду ташаккули номанигорӣ ва ҳам дар нешрафти адабиёти арабизабони форсу тоҷик саҳми назаррас гузоштааст.

Калидвожаҳо: Абдулҳамиди Котиб, жанри номанигорӣ, таъсири адабиёти паҳлавӣ ба адабиёти араб, адабиёти форсу тоҷик, марҳилаи арабизабони, робитаҳои адабӣ

Изучается эпистолярное наследие арабоязычного персидско-таджикского литератора Абдулхамид Катиба (VIII в.). На основе изучения сочинений, относящихся к иранской доисламской литературе, и трудов средневековых авторов делается вывод, что после завоевания арабами Мавераннахра многие образцы прозы иранской доисламской литературы были переведены на арабский язык. Анализируется продолжение традиций пехлевийского эпистолярного искусства в творчестве Абдулхамид Катиба. В его письмах, в том числе в «Письме секретарям», «Письме по случаю победы», «Письме в восхваление братства», «Письме Абдулхамид Катиба от Марвана ибн Мухаммада сыну и престолонаследнику Абдуллаху», затрагиваются не обсуждавшиеся прежде вопросы эпистолярной традиции иранской доисламской культуры и цивилизации, что было новой тематикой в арабской канцелярской прозе. Утверждается, что эпистолярное наследие Катиба оказало значительное влияние на развитие эпистолярного жанра в арабоязычный период таджикско-персидской литературы, укрепив тем самым литературные связи.

Ключевые слова: Абдулхамид Катиб, эпистолярный жанр, арабская литература, влияние пехлевийской литературы, таджикско-персидская литература, арабоязычный период, литературные связи

The article studies the epistolary heritage of the Arabic-speaking Persian-Tajik writer Abdulhamid Katib (8th century). Based on the study of works related to Iranian pre-Islamic

literature and the works of medieval authors, it is concluded that after the Arab conquest of Transoxiana, many examples of prose of Iranian pre-Islamic literature were translated into Arabic. The continuation of the traditions of Pahlavi epistolary art in the work of Abduhamid Katib is analyzed. His letters, including the "Letter to Secretaries", "Letter on the Occasion of Victory", "Letter in Praise of Brotherhood", "Letter of Abdulhamid Katib from Marwan ibn Muhammad to his son and heir to the throne Abdullah", touch upon previously undiscussed issues of the epistolary tradition of Iranian pre-Islamic culture and civilization, which was a new theme in Arabic stationery. It is argued that Katib's epistolary heritage had a significant impact on the development of the epistolary genre in the Arabic-speaking period of Tajik-Persian literature, thereby strengthening literary ties.

Key words: *Abdulhamid Katib, epistolary genre, influence of Pekhlevy literature to Arabic, Tajik-Persian literature, Arabic period, literary ties*

Яке аз аносири худшиносиву худогоҳӣ ва ифтихори миллӣ ин рӯ овардан ба таърихи гузаштаи хеш, пажӯҳиш ва бозгӯи осори маҳфузмондаи адвори куҳан ва таъйин сохтани нақши рӯшангароёнаи фарзандони фарҳештаи ин сарзамини бостон ба шумор меояд. Дар ин радиф нақши мардумони эронӣ дар ташаккули таҳаввули илму фарҳанги қуруни вусто ва эҳёи дастовардҳои маънавии гузаштагони хеш ҷашмгир буда, дар саҳифаҳои таърих бо ҳарфҳои заррин сабт гардидаанд.

Дар робита ба ин бояд қайд намуд, ки дар аҳди қадим ҷавонмардони маърифатпарвари Эронзамин бо вучуди инкирози давлати Сосониён ва мавриди дастбурди ҳаводиси давраи истило қарор гирифтани аксари осори паҳлавӣ, ҳар қадам ба қадри қудрату тавоноии хеш ҷиҳати маҳфуз доштани он осори арзишманд тавассути забони арабӣ саъю талош варзиданд. Яке аз равандҳои ҷолибу муассире, ки вусъати тамои пайдо кард, эҳё намудани анъанаи суннатҳои тоисломии эронӣ дар адабиёти араб маҳсуб меёбад. Намоёндагони он бо офаридани осори барҷаста дар руҳияи эронӣ ва эҳё сохтани суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ тавонистаанд, ки ному осори гузаштагони худро зинда намоёнд ва ба наслҳои оянда ба мерос гузоранд.

Перомунӣ таъсири адабиёти тоисломии форсӣ ба адабиёти араб олимони ватаниву хориҷӣ ба монанди М.Баҳор, Ҳ.Хатибӣ, А.Кристенсен, Исо ал-Оқуб, М.Муҳаммадӣ, Ҳ.Шарифов, Ю.Салимов, Н.Зоҳидов, Н.Ҳамробоев Ҳ.Зоиров ва муҳаққиқони дигар изҳори назар кардаанд, ки ҳулосаҳои эшон дар шинохт ва омӯзиши ин оин заминаи муфиде фароҳам месозанд.

Чунонки маълум аст, баъди истилои арабҳо ағлаби фарҳанги эронӣ, ҳоссаи осори адабию бадеии ин сарзамин аз байн рафт. Аммо ин ҳама суннатҳои адабию фарҳангии эрониро ба пуррагӣ аз байн бурда натавонист. Зеро дар ин радиф нависандагоне кам набуданд, ки дар баробари осори ниёгони хешро ҳифз намудан онро низ ба арабӣ тарҷума кардаанд. Аввалин мутарҷимони осори паҳлавӣ ба забони арабӣ, аз қабилӣ Абулалӣ Солим, Абдулҳамид ибни Яҳёи Котиб, Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, Саҳл ибни Ҳорун, Ҷабала ибни Солим ва даҳҳо олимону донишмандони дигар, ки мероси илмиву фарҳангии Эронзаминро ба олами ислом ворид кардаанд, маҳз аз ҳамин табақаи котибон буданд. Дар ин матлаб Ҷоҳиз барои дабиристон мегӯяд: «Ҳар кас аз нависандагони тозақор, ки битавонад бар ҷойҳои раёсат таъа ба мақоми роизании ҳулафо ноил гардад ва қозғонҳо ба қанори даво ба пешаш ниҳанд, суҳанони зебову фасеҳ ва донишҳои гарон омӯхта бошад, масалҳои Бузургмехру «Аҳди Ардашер», расоили Абдулҳамиду «Одоб»-и Абдуллоҳ ибни Муқаффаъро ривоят карда, «Китоби Маздак»-ро манбаи донишаш ва «Қалила ва Димна»-ро ганҷинаи ҳикматаш қарор медиҳад ва мепиндорад, ки ӯ дар тадбир Форук ал-Ақбар

асту дар таъвил Ибни Аббос... дар маҷлиси ӯ суҳан аз сиёсати Ардашери Бобакон, тадбири Анушервон ва устувории ҳукумати Оли Сосон меравад» (11.П,191).

Қоҳиз дар пораи мазкур дар қанори таълифоти нависандагони бузурги арабибони эронӣ Абдулҳамиди Котиб ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ чанде аз осори адабиёти тоисломии эронӣ, аз қабилӣ «Аҳди Ардашер», «Китоби Маздак» ва «Калила ва Димна»-ро, ки ҳамагӣ дар қарнҳои нахустӣ ислом ба забони арабӣ тарҷума шуда буданд, зикр кардааст.

Ибни Надим Абдулҳамиди Котибро дар радифи мутарҷимони эронӣ ном набурдааст, аммо аз гуфтаҳои Қоҳиз бармеояд, ки Абдулҳамиди Котиб монанди Ибни Муқаффаъ ва Саҳл ибни Ҳорун дар таълифи номаҳои худ ба ӯйинҳои номанигории паҳлавӣ пайравӣ кардааст (11.П,29). Шояд Ибни Надим ба он хотир ӯро аз мутарҷимони эронӣ ном набурдааст, ки ӯ ягон китоби мустақиле тарҷума накардааст, ончунон ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, Саҳл ибни Ҳорун ва дигарон кардаанд. Воқеан ҳам, Абдулҳамиди Котиб китоби мушаххасеро аз арабӣ тарҷума нанамудааст, аммо бештар дар номаҳои худ ба осори аҳди Сосониён таъя намуда, минбаъд як силсила расоили худро дар адабиёти арабибон бо таъя ба суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ эҷод намудааст. Ба исботи ин гуфтор номаеро, ки ба дабирон навиштааст, метавон ҳамчун идома аз суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ муаррифӣ намуд.

Ин матлабро метавон ҳини муқоисаи намунаҳои осори тоисломии эронӣ, ки дар китобҳои адабию таърихӣ дарҷ ёфтаанд, бо номаҳои Абдулҳамиди Котиб ба исбот расонд. Аз ҷумла, Қоҳиз дар як рисолаи хеш бо номи «Китобу-л-ҳиҷоб», суҳанеро аз Хусрави Анушервон аз китобе бо номи «Шоҳинӣ», дар бораи сифатҳои дабирони сосонӣ зикр мекунад. Чунинчи:

ينبغي صاحب اذن الخاصة رجلا مجانيا للكذابين، صدوقا اذا حدث، وفيما اذا وعد (11.П,39)

(Қасе, ки ба иҷозати хоссагон масъул аст, бояд марде бошад аз дурӯғгӯёну бадхоҳон дур. Дар гуфтори хеш ростгӯӣ ва бар ваъдаи хеш вафодор бошад).

Шабехи ҳамин маъниро Абдулҳамиди Котиб дар номаи худ «Рисола ила-л-қуттоб» чунин ифода мекунад:

ونزها صناعتكم عن السعاية والنميمة، وما فيه أهل الدناءة والجهالة، وإياكم والكبر والعظمة، فانها عداوة مجتلية بغير احانة (5,I,88).

(Пешаи хешро аз ҳар навъ дурӯғгӯӣ пок созед ва худро аз суҳанчинӣ барҳазар доред. Аз такаббуру лофзани бипарҳезед, зеро он адовате аст, ки бекиа гирд омадааст).

Қаҳшиёри дар китоби «ал-Вузаро-ва-л-қуттоб» бо ишора ба суннатҳои дарбори сосонӣ зикр мекунад:

وكانت الملك تقدم الكتاب وتعرف فضل صناعة الكتابة وتحظي أهلها لما يجمعونه من فضل الرأي إلى الصناعة وتقول: هم نظام الأمور وكامل الملك وبها السلطان، وهم السنة ناطقة عن الملوك وخزان أموالهم أماناؤهم على رعيّتهم وبلادهم (10,3).

(Подшоҳон нависандагон ва дабиронро бар дигарон муқаддам медоштанд ва ба аҳамияти ҳунари нависандагӣ пай бурда буданд ва ин табақаи мардумро ба худ наздик месохтанд ва мегуфтанд: Эшон низоми умур ва қамолӣ мамлакат ва равнақи подшоҳ мебошанд). Бо ин мазмун Абдулҳамид дар рисолаи худ менависад:

فجعلكم معشر الكتاب في اشرفها صناعة، أهل الأدب والمروءة والحلم والرؤية، وذوي الأخطار والهمم وسعة الذرعة، في لأفضال والصلة، بكم ينتظم الملك، وتستقيم للملوك أمورهم، وتدبيركم وسياستكم يصلح الله سلطانهم، ويجتمع فيهم، وتعمّر بلادهم (5,I,88).

(Парвардигор нависандагонро дар олитарин табақоти мардум қарор дода, онҳоро аз дигар табақаи мардум болотар гардонидаст, зеро бо онҳо умури хилофат низом меёбад ва умури он сомон мепазирад. Парвардигор ба насихатҳои нависандагон подшоҳонро ислоҳ мекунад ва аз панду андарзҳои онон шаҳрҳо обод мешавад).

Ниғаҳдошти асрор дар ойини инсонӣ ва қавонини шоҳӣ яке аз заруриёти ҳатмӣ ба шумор меравад. Шоҳ аз рӯйи тақозои амали ҳеш асрори зиёд дорад, ки ифшои он дар баъзе мавридҳо боиси ҳаробии кишвар мегардад. Бино бар ин, шоҳони эронӣ ба ҳифзи асрор эътибори махсусе меоданд. Аз ин ҷост, ки дар сарчашмаҳо аз шоҳони эронӣ оид ба ин мавзӯ гуфтору андарз ва қиссаву ривоятҳои муҳталиф омадааст. Аз ҷумла Ҷоҳиз ба ин мавзӯ дар китоби «ат-Тоҷ фӣ ахлоқ ал-мулк» фасли алоҳидаеро ихтисос мебахшад ва онро бо дастуре, ки ба шоҳон равона карда шудааст, бидуни он, ки ба гӯяндаш ва ё манбае дигар ишорае кунад, чунин оғоз мекунад: «Шоҳ метавонад, асрорашро ҳатто аз падару модар, ҳамсару бародар ва ёронаш ҳам пинҳон дорад, зеро шоҳ ҳар гуна сифоти нописандро таҳаммул карда метавонад, ба ҷуз се ҳислат: “Аввал сифати бадҳолии мамлакат, дигарӣ фош кардани асрори шоҳ ва севумӣ хиёнат ба ҳарамӣ ӯ” (12, 172).

Ин гуна гуфторҳо оид ба ниғаҳдошти асрор ва ҷазои хиёнат аз Хусрави Парвиз дар сарчашмаҳои муҳталиф мазкуранд, ки мазмунан ба ҳам наздиканд. Масалан, дар китоби «Маҳосин ул-мулк» чунин як дастур аст, ки муҳтавои он ҳамранг бо нақли Ҷоҳиз мебошад. Дар он омадааст: «Аммо ниғаҳдошти асрори шоҳ бошад асоси умур, низоми мамлакат ва сабаби бақои ҳар гуна давлате маҳсуб меёбанд. Парвиз чун ба ҳузураш вазир ва асрордор (соҳиби сир)-аш дарояд, ҳамроҳаш танҳо ҳамон дам сари қоре сӯхбат мекард, ки дар ҳузураш касе намонад. Ҳатто баъди касе намондан ҳам мефармуд, то пардаҳоро бардоранд, шояд паси он нафаре бошад. Пас чун боварӣ ҳосил мекард, ки паси он ҳам касе нест, асрори ҳеш ба ӯ ошкор мекард» (10, 176).

Чунин як нақл дар «Уйун ул-ахбор» низ омадааст, ки бо ибораи дар «ат-Тоҷ» хондам, ки яке аз шоҳони Аҷам...» оғоз меёбад (4, I, 29). Агарчи Ибни Қутайба ба таври сарех аз Хусрави Парвиз ном намебарад, аммо аз нақли дигар ривоятҳое, ки дар ҳамин китоб аз номи Хусрави Парвиз омадааст, маълум мегардад, ки гӯяндаи ин андарзу дастурҳо шоҳи маъруфи сосонӣ Хусрави Парвиз мебошад (3, 171).

Он порас, ки Ибни Қутайба дар мавзӯи ниғаҳдошти асрор аз Хусрави Парвиз нақл мекунад, чунин аст: «Яке аз шоҳони Аҷам аз вазиронаш машварат пурсид. Нафаре аз эшон гуфт: Шоҳро зарур аст, ки яке аз моёнро дар танҳои машварат пурсад. Зеро аз танҳои асрор фош нагардаду раъй савоб барояд ва он сабабгори амонӣ аз фитнаҳо буда, кинаву андешаи бадро аз байнамон дур созад. Зеро роз барои як нафар кушодан беҳтар аз он аст, ки онро ба ду нафар фош кунӣ ва агар онро ба се кас ниҳода бошӣ, ба масобаи он аст, ки онро ба ҳама ошкор кардаӣ. Чунки як шахсро бар ифшои роз дошта метавонӣ. Аммо чун он бар ду кас ошкор карда шуд, дигар маҷоли доштани он наметавонад ва майдони се кас аз ин фарохтар аст» (4, I, 29).

Чунончи зикр шуд, дар дигар сарчашмаҳои адабию таърихӣ низ ишора ба вазифаҳои дабирони шоҳони сосонӣ ба назар мерасанд. Ибни Қутайба дар “Уюн-ул-ахбор” мегӯяд, ки ӯ дар яке аз китобҳои эронӣ хондааст, ки “мубадон мубад (қозию-л-қуззот) дабиронро чунин васф мекард:

كُتَابُ الْمَلِكِ أَعْيَنْتَهُمُ الْمَصُونَةُ عَنْهُمْ وَأَذَانُهُمُ الْوَاعِيَةُ وَالسَّنَةُ الشَّاهِدَةُ (5, I, 47).

(Дабирон дар назди подшоҳон ба масобаи чашмони бино, гӯшҳои шунаво ва забони гӯёи эшон ҳастанд).

Айни ҳамин маънӣ дар “Нома ба дабирон”-и Абдулҳамид чунин омадааст:

فموقعكم منهم موقع أسماعهم التي بها يسمعون، وأبصارهم التي بها يبصرون، وألسنتهم التي بها ينطقون، وأيديهم بها يبطشون (10, 47).

(Мақоми шумо назди подшоҳон монанди гӯшҳои эшон аст, ки бад-он мешунаванд ва чашмони эшон, ки бо он мебинанд ва дастҳои эшон, ки ба он қудрат ва нерӯмандии ҳешро нишон медиҳанд).

Аз суханҳои боло бармеояд, ки “Рисола ила-л-куттоб”-и Абдулҳамиди Котиб дар пайравӣ аз суннатҳои номанигорӣ тоисломии эронӣ таълиф шудааст. Яке аз донишманди забардасти қарнҳои нахустӣ ислом Абӯҳилоли Аскарӣ бо сароҳат ин нуктаро таъйид карда ва гуфтааст: “Ҳар кас балоғатро ба яке аз забонҳо биёмӯзад, сипас забони дигарро низ биёмӯзад ва санъати каломе, ки дар забони нахустин ба кор мебард, дар забони дувумин метавонад низ ба кор барад. Абдулҳамиди Котиб мисолҳое, ки аз китобати форсӣ истихроҷ намуда буд, ба забони арабӣ интиқол намуд. Аз ин рӯ, хутбаҳо ва номаҳои форсӣ монанди хутбаҳо ва номаҳои арабӣ аст ва бисёре аз зарбулмасалҳои форсӣ аз назари маъно ва санъати калом монанди зарбулмасалҳои арабӣ аст ва дар баъзе аз онҳо лафзи форсӣ аз арабӣ фасехтар мебошад” (1,69).

Фузун бар ин дар адабиёти форсӣ тоҷик, минбаъд анъанаи номанигорӣ ва ҳунари дабири ҳирфаи аввалиндараҷаи нависандагон қарор гирифт. Ин матлабро метавон дар китобҳои “Қобуснома”-и Кайковус, “Чаҳор мақола”-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, “ат-Тавассул ила-т-тарассул”-и Муҳаммад ибни Муиди Бағдодӣ, “Дастури дабири”-и Муҳаммад ибни Абдулҳолиқи Меҳанӣ ва низ дар фаслҳое аз китобҳои “Насихат ул-мулк”-и Муҳаммад Ғазолӣ ба унвони “Андар зикри дабирон ва ҳунармандии эшон”, “Қавомеъ ул-ҳикоёт”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, “Атабат ул-катаба”-и Алӣ ибни Аҳмади Котиб ва “Дастур ул-котиб фи таъйини-л-маротиб”-и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ дарёфт намуд. Дар китобҳои мазкур суҳан оид ба шарту шароити нависандагӣ ва ончи ба нависандагон зарур аст, меравад.

Аз мутолиаи баррасии рисолаи мазкур равшан мегардад, ки Абдулҳамиди Котиб дар мавриди рисолати нависанда ва шеваи шартӣ нигорандагӣ аз суннатҳо ва ойини дабири тоисломии эронӣ истифода карда ва бад-ин васила онҳоро ба адабу фарҳанги арабӣ-мусалмонӣ интиқол додааст.

Аз ҷилваҳои суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ дар номаҳои Абдулҳамиди Котиб ин истифодабарии таҳмидот мебошад. Таҳмидот ё фатҳнома аз хусусиятҳои насри сосонӣ ба шумор меравад. Аз таҳқиқи Ҳусайн Хатибӣ бармеояд, ки фатҳнома аз анвои макотиб дар Эронӣ пеш аз ислом мавҷуд буда, анъанаи фатҳноманависӣ дар Араб набуда ва аз макотиби арабӣ асаре боқӣ нест (8,292). Табарӣ аз фатҳномаи Баҳроми Гӯр нақл кардааст. Бино ба қавли аҳли таҳқиқ, Абдулҳамид дар истифодаи таҳмидот бахше аз китобҳои паҳлавиро сармашки қори худ қарор додааст. Маликушшуаро Баҳор ишора бар он дорад, ки зикри дуоҳо дар ойини номанависӣ расм будааст ва мисоле чанд аз ин гуна дуоҳоро меорад, ки ҳамон вазифаи таҳмидотро бар ўҳда доштаанд, чунончи: «Таъзим ба зардушти Спитамони покҷон, дуруд бар тан офаридаи базояш», «Шукри Худой, шукри омшосфандон, шукри хусравон, шукри лашкариён, шукри бузургону деҳқонон, шукри санъаткорону пешаварон ва шукри оташхонаҳо» (2,1,120-123). Илова бар ин Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ин гуна таҳмидотро ба таври фишурда дар қолаби шеър овардааст (9,X,5,30,95,260). Барои намуна аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ «Фатҳномаи Манучехр назди Фаридун»-ро меорем:

*Ба шоҳ Офаридун яке нома кард,
Зи неку бади рӯзгори набард.
Нахуст аз ҷаҳонфарин ёд кард,
Худованди хубиву покиву дод.
Сипос аз ҷаҳондори фарёдрас,
Нагирад ба сахтӣ ҷуз ӯ даст кас.
Ки ӯ раҳнамоясту ҳам дилкушой,
Ки ҷовид бошад ҳамеша ба ҷой.*

*Дигар, офарин бар Фаридуни бурз,
Худованди тоҷу худованди гурз... (9, I, 204).*

Дар радифи баъзе суннатҳои номанигории паҳлавӣ инчунин панду андарзҳои тоисломии эронӣ низ дар номаҳои Абдулҳамиди Котиб мавриди истифода қарор гирифтаанд. Панду андарзҳо дар фарҳанги Эронзамини тоисломӣ бисёр ба ҷашм мерасанд ва баъд аз истилои арабҳо аксари ин пандномаҳо дар китобҳои адабии Арабу Аҷам аз забони шоҳоне, мисли Ардашер, Анӯшервони Одил, Бузургмехр, Хусрави Парвиз ва дигарон нақл шудаанд. Нависандагони эронитабор дар асрҳои нахусти ислом дар навиштаҳои худ аз ганҷинаи ахлоку андарзи ниёгони тоисломии худ ба таври фаровон истифода мекардаанд. Абдулҳамид аз нахустин адибони эронинажода буд, ки ба қорбасти панду андарзҳои аслофи худ иқдом намуд ва ҳикмати эрониро бо маънавияту рӯхонияти исломӣ пайванд дод. Аз ин ҷост, ки лобалои номаҳои ӯ метавон ба қасрат андешаҳои роҷа пайдо кард, ки онҳо шабеҳи андарзҳои тоисломии эронӣ ҳастанд.

Истифодаи панду андарзҳои тоисломии эронӣ дар осори Абдулҳамиди Котиб аз назари адибони араби асрҳои нахусти ислом низ дур намондааст. Аз ҷумла, алломаи араб Ҷоҳиз номаҳои Абдулҳамиди Котибро дар баробари пандномаву андарзномаҳои тоисломии эронӣ гузошта ва алоқаву рағбати ҳамасрони ҳешро ба мутолиаву нақли онҳо таъкид кардааст.

Дар тасдиқи ин нукта метавон ба рисолаи Ҷоҳиз «Дар мазаммати котибон» истинод намуд. Ҷоҳиз котибони девонҳои хилофати Аббосӣ – ҳамасрони худро барои он нақӯҳиш кардааст, ки онҳо ба ҷои ривояти ашъори араб, ахбору аҳодис ва омӯхтани фикр ба мутолиаи ҳикмат ва амсоли Бузургмехр, «Ахдномаи Ардашер», рисолаҳо ва китобҳои нависандагони бузурги арабизабони Аҷам – Абдулҳамиди Котиб ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, осори тоисломии эронӣ, аз қабиле «Маздакнома» ва «Калила ва Димна» мебардоранд, ба усули ақоиди динӣ ва ҳатто дар Қуръони Маҷид бо назари танқид ҷашм меандозанд, инчунин сиёсати Ардашер ва тадбирҳои Анӯшервон ва тарзи давлатдорӣи Оли Сосонро мадҳ мекунад (11, II, 191-193). Ин қавли Ҷоҳиз аҳамияти ахлоқиву маънавии осори Абдулҳамид ва аз ганҷинаи маънавии ниёгонаш сарчашма гирифтани онро ба сароҳат таъкид мекунад. Аз ин лиҳоз осори Абдулҳамид идомаи анъанаву суннатҳои тоисломии эронӣ дар асрҳои нахусти ислом ва дар айни ҳол замина барои ташаккули адабиёти ахлоқии форсу тоҷик ва пайдоиши китобҳои пураҷиш ба монанди «Ҷовидон хирад»-и Абӯалии Мисқавайх, «Қобуснома»-и Унсуралмаолии Қайқовус, «Насихат ул-мулк»-и Абӯҳомид Муҳаммади Ғазолӣ, «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва ғайра мебошад.

Мавзуи оӣини бародарӣ аз мавзӯҳои мебошад, ки дар аксари китобҳои тоисломии эронӣ дарҷ ёфтаанд. Метавон дар ин ҷода аз Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ҳадс зад. Номбурда ду китобро дар ин бахш аз номаҳои сосонӣ ба арабӣ тарҷума намудааст. Дар мавриди номаи мазкур Шавқӣ Зайф чунин ибрози назар кардааст: “Номаи мазкур дар адаби ахлоқӣ ниғориш ёфта, ки ин равиши маъмул дар номаҳо ва пандҳои аҳди Сосонӣ ба назар мерасад ва мавриди таваҷҷӯҳи нависандагону мутарҷимони даврҳои нахустини исломӣ будааст. Ибни Муқаффаъ низ дар ду китоби ҳеш «ал-Адабу-л-қабир» ва «ал-Адабу-с-сағир» аз номаи мазкур пайравӣ кардааст” (13, 475-476). “Нома дар васфи бародарӣ”-ро Абдулҳамиди Котиб бевосита дар таъсири номаҳои паҳлавӣ таълиф намудааст. Пас аз Абдулҳамид дар насри Арабу Аҷам таълифоти китобҳои мустақил дар ин бахш вусъат пайдо намуд. Аз бузургмардони ин майдони ҳунар метавон Саҳл ибни Ҳорун, Алӣ ибни Убайдаи Райҳонӣ, Ҷабал ибни Язид ва Ибни Қутайбаро ном бурд. Матолибе, ки дар ин китобҳо баён шудааст, амалан идомаи мавзуи мазкури осори ахлоқии паҳлавӣ аст, ки бо муҳит ва арзишҳои нави исломӣ ҳамоҳанг гардидааст.

Дар осори Абдулҳамиди Котиб, хоссатан дар номаи ӯ аз номи халифа Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиахдаш - Абдуллоҳ иддае аз ойинҳои ҳарбӣ ва дастури фармонҳои ҷангӣ инъикос ёфтаанд. Ин ойину дастурҳо ғолибан матолиби марбут ба одоби сарлашкар, танзиму тартиби сипоҳ ва равишҳои ҷангро дар бар мегирад. Баъзе аз донишмандони араб, аз ҷумла Тоҳо Хусайн, бар ин ақидаанд, ки ғуё Абдулҳамиди Котиб дар жанри матолиби марбут ба ойини ҷанг аз осори ҷунонӣ мутаассир будааст (7, II, 440-444). Донишманди дигари араб Шавқӣ Зайф низ таъсири осори ҷунонӣ дар номаҳои мазкури Абдулҳамид эътироф кардааст, вале ӯ бар ин ақида аст, ки ин таъсирпазирӣ Абдулҳамид на ба таври мустақим, балки ба воситаи устои вай - Абулалои Солим, ки ғуё забони ҷунонӣ медонистаасту расоили Арасту ба арабӣ тарҷума кардааст, сурат гирифтааст (13, 117-118).

Абулалои Солим - устои Абдулҳамиди Котиб воқеан ҳам номаҳои Арасту ба Искандар тарҷума кардааст, вале ҷунон ки Н.Зоҳидов таъкид кардааст, ин тарҷума на аз ҷунонӣ ба арабӣ, балки аз тарҷумаи паҳлавӣ ба арабӣ сурат гирифтааст, зеро қисме аз осори Ҷунонӣ қадим ба муҳити арабӣ-исломӣ аз тариқи Эрон ба василаи тарҷума аз паҳлавӣ ворид гардидааст (3,84).

Бинобар ин агар унсуре аз аносири фарҳанги ҷунонӣ дар осори Абдулҳамиди Котиб ба назар расад, пас он натиҷаи таъсири мустақими осори ҷунонӣ набуда, балки Абдулҳамид онро тавассути адабиёти тоисломӣ эронӣ баргирфтааст. Аз ин рӯ Абдулҳамидро наметавон ҳомили фарҳангӣ ҷунонӣ ба насри арабизабон баршумурд, ҳамчунон ки Тоҳо Хусайн ва Шавқӣ Зайф мепиндоранд.

Дар таъйиди ин матлаб метавон тазаққур дод, ки дар Эрон тоисломӣ низ китобу рисолаҳо доир ба одоби ҳарб ва равишҳои ҷангӣ мавҷуд буданд. Ибни Надим зикр кардааст, ки қисме аз ин китобҳо дар қарнҳои нахусти ислом аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума шудаанд (6, 376-377). Аз ҷумла Ибни Надим китобҳои зеринро: “Китоб ойин ар-раӣ” (Китоб дар ойини тирандозӣ) аз Баҳроми Ғӯр ё ба қавле аз Баҳроми Ҷӯбина, “Китоб табиъат ал-хуруб ва одоб ал-асовира ва кайфа конат мулук ал-фурс тавалла ал-арбиъат-ас-суғури мин аш-шарқ ва-л-ғарб ва-л-ҷануб ва-ш-шимол” (Китоб дар омодагӣ ва дар бораи онки чӣ тавр подшоҳони Эрон ҷаҳор марзҳои шарқу ғарб ва ҷанубу шимолро муҳофизат мекарданд), “Китоб ал-хуруб ва фатҳ ал-хусун ва тарбис ал-қамин ва тавҷиҳ ал-ҷавосис ва-т-талоё ва-с-сароё ва вазъ ал-масолиҳ” (Китоб дар одоби ҷанг, фатҳи даштҳо, ниҳодани қаминҳо, фиристодани ҷосусон, талиа ва ғуруҳҳои маҳфӣ ва ғузоштани дидбонҳо), ки барои Ардашер писари Бобак таълиф шудааст, зикр кардааст (6,376-377). Аз унвонҳои китобҳои мазкур маълум аст, ки онҳо ғолибан ҳамон масъалаҳоро дар бар гирифтаанд, ки онҳо дар қисмати дуҷуми рисолаҳои фавқуззикри Абдулҳамиди Котиб баён шудаанд. Хоссатан, матолибе, ки дар номи китоби барои Ардашер писари Бобак таълифшуда зикр шудааст, бо мундариҷаи қисмати дуҷуми номаи Абдулҳамид қомилан шабеҳ аст ва метавон ҳаде зад, ки Абдулҳамид дар таълифи номаҳои худ аз мазмун ва мундариҷаи ҳамон китоб баҳра бардоштааст. Гузашта аз китобҳои, ки дар “ал-Фихрист”-и Ибни Надим зимни осори тарҷумашуда аз паҳлавӣ зикр шудаанд, дар қарнҳои нахусти ислом аз ҷониби адибони эронинаҷод китобу рисолаҳои низ таълиф шудаанд, ки фарогиру ойину суннатҳои ҳарбии тоисломӣ эронӣ ҳастанд. Муқобалаву муқоисаи онҳо ба номаҳои мазкури Абдулҳамид далел бар он аст, ки Абдулҳамиди Котиб матолиби марбут ба ойини ҳарбро аз ҳамон суннатҳои тоисломӣ мавриди истиқбол ва истифода қарор додааст. Дар тақвияти ин сухан метавон ба китоби «Уюн ул-ахбор»-и Ибни Қутайба ишора кард, ки як боби он бо номи «Китоб ул-ҳарб» матолиберо аз «Ойиннома»-и паҳлавӣ накл намудааст. Дар ин боб дар мавриди «тарзи кашидани лашкарон, вақти оғози ҳамларо чӣ гуна бояд таъин кард, бо

шикастёфтагони лашкарони душманон чӣ гуна рафтор намуд, шартҳои ҳамла намудан ё дифоъ кардан, ва чӣ гуна ба кор бурдани манҷаниқҳо» сухан рафтааст (4,I,112-121).

Ҳамин тариқ, Абдулҳамиди Котиб бо донишу истеъдоди нависандагӣ дар адабиёти арабизабон ва форсу тоҷик асосгузори жанри тарассул шинохта шуд. Ӯ тавассути сеҳри қалами худ бо эҳё намудани осори тоисломии эронӣ тавонист, насри Арабро ҷаззобу ҷолибтар намояд. Дар расоили ӯ масоили адабиву ахлоқӣ, иҷтимоию сиёсӣ ва ҳарбӣ бо анъана ва суннатҳои тоисломии эронӣ ба эҷодиёти ин нависанда роҳ ёфтааст. Огоҳии Абдулҳамиди Котиб аз суннатҳои номанигории фарҳангу тамаддуни тоисломии эронӣ, ки дар ағлаби номаҳои ӯ, хоссатан дар “Рисола ила-л-кутуб”, “Нома дар мавриди фатҳ”, “Дар васфи бародарӣ”, “андарзномаҳо”, “нома дар васфи сайд” ва “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” ба таври бориз ба назар мерасанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Аскарӣ, Абӯҳилол. *Ас-синоатайн* («Книга о двух литературных искусствах»). / Абӯҳилол, Аскарӣ. – Миср, 1952. – 528 с.
2. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. *Сабкиношӣ*. / Муҳаммадтақӣ Баҳор. Ҷ.1-3. – Техрон 1369.
3. Зоҳидов, Н. *Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX*. / Н. Зоҳидов. – Хучанд: Нури маърифат, 2004. – 402 с.
4. Ибн Қутайба. *Уюн ал-ахбор* («Источники рассказов»). Ҷ.1. / Ибн Қутайба. – Қоҳира: Дор ал-Миср, 1996. – 349 с.
5. Қалкашандӣ, Абул Аббас. *Субҳ ал-аъшо фи синоат ал-иншо* («Светоч для слепого в чистописании»). Ҷ.1. / Абул Аббас, Қалкашандӣ. – Қоҳира: Дор ал-Миср, 1916. – 475 с.
6. Надим, Муҳаммад ибн Исҳоқ. *ал-Фихраст ал-улум* («Оглавление наук») / Перевод Ризо Таджаджуда / Муҳаммад ибн Исҳоқ, Надим. – Техрон, 1381. – 852 с.
7. Тоҳо, Ҳусайн. *Мин таърих ал-адаб ал-араби* («Из истории арабской литературы»). Ҷ.1-3 / Ҳусайн, Тоҳо. – Бейрут: Дор ал-илм, 1980. – 480 с.
8. Хатибӣ, Ҳусайн. *Фанни наср дар адаби порсӣ* («Проза в персидской литературе») / Ҳусайн, Хатибӣ – Техрон: Заввор, 1365. – 637 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома*. Ҷилдҳои I-X / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе.: Адиб, 2007-2010
10. Чаҳишёрӣ, Муҳаммад ибн Абдус. *Аль-Вузара ва-л - куттаб* («Книга о визирях и писцах») / Тарҷумаи Абул Фазл Таботабои / Муҳаммад ибн Абдус, Чаҳишёрӣ. – Техрон, 1348. – 439 с.
11. Ҷоҳиз, Амр ибн Баҳр. *Аль-Баян в-ат-таъйин* («Книга ясного изложения и разъяснения»). Ҷ.1-4. / Амр ибн Баҳр, Ҷоҳиз. – Миср, 1993.
12. Ҷоҳиз, *ат-Тоҷ ви ахлоқ-ал-мулк*. / Амр ибн Баҳр, Ҷоҳиз. – Бейрут, 2003.
13. Шавқӣ, Зайф. *Таърих ал-адаб ал-араб*. («История арабской литературы») / Зайф, Шавқӣ. – Қоҳира: Дор ал-маориф, 1999. – 576 с.

1. العسكري, ابو الهلال. كتاب الصناعتين. تحقيق: علي محمد المجاوي, محمد أبو الفضل إبراهيم. الطبعة الاولى / ابو الهلال, العسكري. - مصر, 1952 م. - 528 ص.
2. بهار, محمد تقى. سبك شناسي. ج. 1-3 / محمد تقى, بهار. - تهران: امير كبير, - 1369 م.
3. ابن قتيبه. عيون الأخبار. ج. 1-4 / ابن قتيبه. - القاهرة: دار الكتب المصرية, 1996 م.
4. القلقشندي, ابي العباس احمد. صبح الأعشى في صناعة الإنشاء. ج. 1-14 / ابي العباس احمد, القلقشندي. - القاهرة: دار الكتب المصرية, 1922 م.
5. النديم, محمد بن اسحاق. الفهرست. بتصحيح رضا تجدد / محمد بن اسحاق, النديم. - تهران, 1381 هـ. ش. - 852 ص.
6. طه, حسين. من تاريخ الأدب العربي. ج. 1-3 / حسين, طه. - بيروت: دار العلم للملايين, 1980 م.
7. خطيبى, حسين. فن نثر در ادب فارسي. چاپي دوم / حسين, خطيبى. - تهران انتشارات زوار, 1375 هـ. ش. - 637 ص.
8. الجحشيارى, محمد بن عبدوس. كتاب الوزراء والكتاب / محمد بن عبدوس, الجحشيارى. - بغداد, 1938 م. - 296 ص.
9. الجاحظ, عمر بن بحر. كتاب البيان والتبيين. ج. 1-4 / عمر بن بحر, الجاحظ. - مصر: دار الأحياء العلوم, 1993 م.

10. الجاحظ، عمرو بن بحر. كتاب التاج في اخلاق الملوك / عمر بن بحر، الجاحظ. – بيروت، 2003 م.
11. ضيف، شوقي. تاريخ الأدب العربي. العصر العباسي. الأولى الطبعة السادسة عشرة / شوقي، ضيف. – القاهرة: دار المعارف بمصر، 1999 م. – 576 ص.

REFERENCES:

1. Anvari, Abuhilil. *As-sinoatayn (Book about two literary art)*. / Abuhilol, Askari. – Misr, 1952. – 528 pp.
2. Bahor, Muhammadtaki. *Stylistics. /Muhammadtaki Bahor. V.1-3. – Tehran 1369.*
3. Zohidov, N. *Arabic Prose of Persian Tajik Literature in VIII-IX centuries.* / N. Zohidov. – Khujand: Nuri marifat, 2004. – 402 pp.
4. Ibn Kutayba. *Uyan al-akhbar («Source of tales»).* V.I. / Ibn Kutayba. – Qohira: Dor al-Misr, 1996. – 349 pp.
5. Kalkakashandi Abul Abbas. *Subh al-a'sh fi sinoat al-insho («Light for Blind in Penmanship»).* V.1. / Abul Abbos, Kalkashandi. – Qohira: Dor al-Misr. 1916. – 475 pp.
6. Nadim, Muhammad ibn Ishok. *Al-Fihrast, al-ulum («List of science»)/ Translated by Rizo Tajajuda / Muhammad ibn Ishok, Nadim. – Tehran, 1381.– 852 pp.*
7. Toho, Husayn. *Minta'rikh al-adab al-arabi («From the History of Arabic Literature»).* V.1-3 / Husayn, Toha. –Beyrut:Dor al-ilm, 1980. – 480 pp.
8. Hatibi Husayn. *Prose in Persin Literature /Husayn Hatibi –Tehran: Zavvor, 1365. – 637 pp.*
9. Firdawsi, Abulkosim. *Shohnoma. Volumes I-X / Abulkosim Firdawsi. – Dushanbe.: Adib, 2007-2010*
10. Jahshiyory, Muhammad ibn Abdus, *al Vuzara va-l-kuttob («Book about vizirs and copyist»)* / translated by Abul Fazl Tabotaboi /Muhammad ibn Abdus, Jahshiyori. –Tehran, 1348. – 439 pp.
11. Johiz Amr ibn Bahr. *Al-Bayan v-at-tabyin («Book of Clear reproduction and Interpretation»).* V.1-4. / Amr ibn Bahr, Johiz. – Misr, 1993.
12. Johiz, at-Toj vi akhloq-al-muluk. /Amr ibn Bahr, Johiz. – Beyrut, 2003.
13. Shawqi Zayf. *Ta'rikh al-adab al-arab. («History of Arabic Literature»)* / Zayf, Shawqi Qohira: Dor al-maorif, 1999. – 576 pp.